July, 2021

راپۆرتی پۆلەسی ژمارە: 131

پەیمانگەی مێدیتریانە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی- MIRS

Mediterranean Institute for Regional Studies

قەیرانی کەمبونەوەی ئاو لە عێراق

مەترسییەکانی، ڕەهەندەکانی، میکانیزمەکانی ڕووبەڕووبونەوە

بەهرۆز جەعفەر

www.mirs.co

Jafarbahroz@gmail.com

قەیرانی کەمبونەوەی ئاو لە عێراق : مەترسییەکانی، ڕەهەندەکانی، میکانیزمەکانی ڕووبەڕووبونەوە

- **بەهرۆز جەعفەر**

پوختەی جێبەجێکار

ئەو جوگرافیایەی نیشتیمانی عەرەبی تێدا هەڵکەوتووە لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و باکوری ئەفریکادا، بەوە ناسراوە کە ووشکە، ڕووباری کەمە، ڕێژەی باران و بەفر تیایدا کەمترە لە جەمسەرەکانی دیکەی گۆی زەوی. هەروەها پلەی گەرما تیایاندا بەرز و ئاستی هوشیاری و حوکمڕانیشیان وەکو پێویست نییە. عێراق، بەهۆی بونی هەردوو ڕووباری دیجلەو فوراتەوە بە یەکێك لە وولاتە دەوڵەمەندەکان لە ڕووی سەرچاوەی ئاوییەوە دائەنرێت، بەلاّم فاکتەری دەرەکی و ناوخۆیی عێراقییەکانی تووشی تینوێتی کردووەو، بە ملیۆنەها کەس بەهۆی نەبونی ئاوی پاکەوە ئەناڵێنن و، وولاّتەکە تووشی گەرمبون و بیابانبون (Warming and Desertification) بووەو، جوتیارەکانیشی ڕووبەڕووی کۆچ و نەدارایی بونەتەوە. ئەم پەیپەرە ئەکادیمیە پرسیار ئەخاتە سەر نەبونی دیدگایەك بۆ ستراتیژی بەڕێوەبردنی ئاو، لەو نێوانەشدا پرسی هاریکاریی و هەماهەنگی هەرێمایەتی و پرۆگرامی هۆشیاری گشتی بەهەند وەرگرتوە بەرانبەر بە مەترسیی ووشك بون و کەم ئاویی لە عێراق.

یەکەم: کاریگەری گۆڕانی کەشوهەوای جیهانی لەسەر کەمبونەوەی ئاو

گۆڕانی کەشوهەوا (Climate Change) یەکێکە لە تۆپیکە گەرم و بەرباسەکانی سەر ئەم هەسارەیە. بەپێی پەیمانگەی ستۆکهوڵمی نێودەوڵەتی بۆ ئاو (Stockholm International Water Institute- SIWI) گەرمبونی ڕووی زەوی و گۆڕانی کەشوهەوا یەکسانە بە کەمبونەوەی سوڕی ئاو. زۆربەی خەڵکی هەر ئەوەندە ئەبینن کە یەك پلە گۆی زەوی گەرم بوە، ئەوە نابینن کە زاناکان ئەبینن چ کارەساتێك لە ڕەوشی ئاو دا دروست ئەبێت!. چ نا-هاوسەنگییەك لە وەرزەکانداو لە نێوان باران بارین و لافاو و ووشکەساڵی دا دروست ئەکات. کەشوهەوایەکی نامۆ و ترسناك هۆکارە بۆ قەیرانی خۆراك، بۆ کەمبونی ئاو، بۆ زیادبونی ڕێژەی هەژاریی[(1)]. لە ڕاپۆرتی (18 ی مارسی 2021) ی یۆنسێف دا هاتوە کە زیاتر لە (1.42) یەك ملیارو چلودوو ملیۆن کەس کە تیایدا (450) ملیۆنیان منداڵن لە ڕەوشێکی دژواردان و دەستیان ناگاتە ئاوی پێویست بۆ پێداویستییەکانی ڕۆژانەیان!. ئەمەش مانای وایە لە هەر (5) منداڵ (1) منداڵ بەدەست نەبونی ئاوەوە

ئەنالێنن، لە ڕاپۆرتەکەدا وێنەو فاکتی باشوری ئەفریکاو باشوری ئاسیای وەك دوو جەمسەری مەترسیدار وێناکردووە، لە مەداغشقەر ئافرەتێك (14) کم ئەبڕێت بۆ ئەوەی ئاوی دەستبکەوێت بۆ پێداویستییەکانی[2].

ئاو، پێکهاتەیەکی کیمیاوییە، لە دوو گەردیلە هایدرۆجین (H) و گەردیلەیەك ئۆکسجین (O) پێکدێت. زانایان ئاماژە بەوە ئەکەن کە بنچینەی ژیان لەسەر هەموو هەسارەکان ئاوە. (71%) ی ڕووی زەوی بە ئاو داپۆشراوە، هەموو شتێکی زیندوو پێویستی بە ئاوە، بە جۆرێك پەیکەر و ڕێکخەری ژیانە: جەستەی مرۆڤێکی پێگەیشتو (60%) ی ئاوە، لە ناو ئاژەلاٌندا فیل بەڕێژەی (70%) و، لە ڕووەکیشدا پەتاتە (80%) و تەماتە (95%) ی لە ئاو پێکهاتووە....تادوایی. مرۆڤێکی ئاسایی ئەتوانێت تەنها (7) ڕۆژ بێ ئاو بژی. ئەگەر کەسێك (20%) ی ئاوی لەشی لەدەستبدات، یەکسەر ئەمرێت. هەر مرۆڤێك بۆ خواردنەوە ڕۆژانە پێویستی بە (2,4) لیتر ئاوە[3].

لەبەر گرنگی لە ڕادەبەدەری ئاو هەموو وولاٌتێك سیاسەت و یاسای (بەڕێوەبردنی ئاو) ی هەیە. هەروەها ڕێککەوتننامەی ئاویی و دەریاوانی نێو-دەوڵەتی هەیە. لە عێراق و وولاٌتە دواکەوتوەکاندا چونکە ڕەچاوی ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتییەکانی سەبارەت بە ئاو و ڕووبارەکان ناکرێت و سیاسەتێکی گشتگیر نییە، ئاو بەرەبەرە بۆتە قەیرانێکی مەترسیدار!. هێشتا جیهان شەڕی بۆرییە نەوتی و غازییەکانی تەواو نەکردووە..قەیرانی ئاو یش لەناوچەکەدا نیشانەکانی بە زەقی دەرختووە:

دووەم: مەترسییەکانی سەر ئاسایشی ئاو لە عێراق

ڕۆژهەلاٌتی ناوەڕاست (6.3%) ی ژمارەی دانیشتوانی گۆی زەوی پێك ئەهێنێت، بەلاٌم (1.4%) ی ئاوی پاکی بۆ بەکارهێنان لە خۆ-ئەگرتووە!. ئەمەش ئەوە نیشان ئەدات کە ئەم ناوچەیە بەرەو مەترسییەکی گەورەی ژیان کردن لە ڕووی ئاسایشی ئاوەوە هەنگاوی هەلگرتوە. لەساڵی (1955) دا تەنها (3) سێ دەوڵەتی عەرەبی بەدەست کەمئاوییەوە چەشتویانە، بەلاٌم ئەمڕۆ (11) یانزە دەوڵەتی عەرەبی قەیرانی ئاویان هەیەو، سکۆڵەرەکان پێشبینی ئەوە ئەکەن کە (7) نەتەوەو دەوڵەتی دیکە لەم ناوچەیە تا (2025) بێ ئاو بن[4].

دامەزراوەی (چاتام هاوس-Chatham House) یەکێکە لە بەهێزترین ناوەندەکانی ڕاوێژکاری و توێژینەوە لەم جیهانە، لە ڕاپۆرتێکیدا بەناونیشانی " بە سیاسەتی کۆن کێشەی ئاوی عێراق چارەسەر نابێت" لایوایە، سەرەکیترین کاری هەر سەرۆکوەزیرانێك لە داهاتوودا دێت ئەبێت چارەسەرکردنی گرفتی ئاو بێت لە عێراق، چونکە حکومەتە یەکلەدوای یەکەکانی پێشوو ڕێگەیانداوە ئەم گرفتە گەورە ببێت، بە پێی چاتام هاوس عێراق

لەو وڵاتانەی ڕۆژهەڵات بوە کە بانگەشەی زۆروزەوەندی ئاوی کردووە بەهۆی بونی هەردوو ڕووباری دیجلەو فوراتەوە تا ساڵی (1970)، بەڵام دوای ئەوە نزیکەی (40٪) ی ئاوی وڵاتەکەی لە دەستچووە. ئەوەش بەشێکی ئەگەڕێتەوە بۆ سیاسەتی وڵاتانی دراوسێ (بەتایبەت تورکیا) بەرانبەر عێراق لە پرسی ئاودا. جگە لەوەش بەرزبونەوەی پلەکانی گەرماو کەمبونەوەی ڕێژەی بارانبارین بە خراپی کاریگەرییان خستۆتە سەر ئاستی یەدەگی ئاویی لە عێراقدا، بەجۆرێك ساڵانە (8) ملیار م3 لە ئاوی بەنداوەکان وخەزانەکانی عێراق ئەبن بە هەڵم (بەهەڵم بون-Evaporation)[5].

2-1. تورکیاو ئێران ئاو لە عێراق ئەگرنەوە

بە پێی (ناوەندی جەزیرە بۆ لێکۆڵینەوە، 2018) کەمکردنەوەو لێ بڕینی ئاوی دیجلەو فورات (تصاريف نهري دجلە والفرات) لەلایەن تورکیاوە فاکتەرێکی سەرەکی کەمکردنی ئاستی ئاویی ئەو دوو ڕووبارە سەرەکییەیە کە بە عێراقدا تێ ئەپەڕن. ڕووباری دیجلە لە باشوری ڕۆژهەڵاتی تورکیاوە هەڵئەقوڵێت، درێژییەکەی (1718) کیلۆمەترە، بە دووەم درێژترین ڕووبار دائەنرێت لە باشوری ڕۆژئاوای ئاسیادا. ڕووبەری حەوزە ئاوییەکەی (472.606) کیلۆمەتری چوارگۆشەیە، (17٪) ی بە خاکی تورکیادا تێ ئەپەڕێت، (2٪) ی بە سوریاو، (52٪) ی ئاوەکەی بە عێراقدا ئەڕوات. هەرچی ڕووباری فوراتە بەهەمان شێوە لە باشوری ڕۆژهەڵاتی تورکیاوە هەڵئەقوڵێت، درێژییەکەی (2781) کیلۆمەترەو ڕووبەری حەوزە ئاوییەکەی (444000) کیلۆمەتر چوارگۆشەیە، (28٪) ی ئەکەوێتە تورکیاوەو، (17.1٪) ی سوریاو، هەرچی ئەمێنێتەوە (39.9٪) ی ئەم ڕووبارە بە خاکی عێراقدا تێ ئەپەڕێت[6].

کەم ئاویی تەنگی بە عێراق هەڵچنیوە. وەزیری سەرچاوە ئاوییەکانی عێراق (مەهدی ڕەشید حەمدانی-2021) دان بەوەدا ئەنێت کە: ئەو سەرچاوەو داهاتە ئاوەی لە تورکیاوە بەڕێگەی ڕووباری فورات و دیجلەوە بۆ عێراق دێت بە ڕێژەی (50٪) کەمی کردووە. ئەوەی لە لق و زێیەکانی وەك بەنداوی دەربەندیخان (لە باکوری عێراق) وەوە بۆ باشور ئەچو ئێستا گەیشتۆتە ئاستی سفر، هەروەکو ئەوەی لە "زاب" لە ناوچەی کەرکوکیشەوە هەبو بە ڕێژەی (70٪) کەمی کردووە. حەمدانی لە بارەی ئێرانیشەوە نایشارێتەوە کە ئەو وڵاتە ڕێرەوی زۆر لە زێ و ڕووبارە گرنگەکانی کە دێنە ناو خاکی عێراقەوە گۆڕیوە بە قازانجی خۆی، وەکو ڕووباری سیروان کە ئێران بەردەوام هەوڵی ووشك بونی داوە، هەروەها ئێران لە ناوچە سنورییەکانی دیالەو خانەقین ئەو ئاوانەی گرتۆتەوەو، بەرەو ناوخۆی وڵاتەکەی ئاڕاستەی ئاوەکەی گۆڕیوە[7].

کەمبونەوەی هەستپێکراوی ئاوی دیجلە: خەڵکی چاوەڕێن بۆ یەکەمجار بە پێ پیاسە لە دیجلەدا بکەن (تویتەر)

بە پێی بەدواداچونەکانی پەیمانگەی مێدیتریانە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی (www.mirs.co)، عێراق بەشێکی گەورە لەسەرچاوە ئاوییەکانی بە زووترین کات لە دەست ئەدات. لەساڵی (1933) دا لەسەر ڕووباری فورات (30) ملیار م3 لە تورکیاو سوریاوە ئاو هاتۆتە عێراق، بەڵام لە ساڵی (2021) دا ئەم بڕە گەیشتۆتە (9.5) نۆ ملیارو نیو م3. هەروەها لەپەیوەند بە ڕووباری دیجلەوە پێشوتر (20.5) ملیار م3 بوە لە (2021) دا گەیشتوە بە (9.7) ملیار م3، ئەمەش بە هۆی لێدانی (بەنداوی ئەلیسۆ-Ilisu Dam) ەوە لە لایەن تورکیاوە.. هەرچی ئێرانیشە (5) ڕووباری سەرەکی عێراقی ووشك کردووە، ڕووبارەکانی (کنجان جم، کلال بدرە، جنکیلات، کەرخەو خوبەین) لە عێڕاق ووشك بون و ئێران بەرپرسیارە لە ووشکبونیان، ئەمەش بوەتە هۆی ئەوەی دەیان لادێی سەر سنوری عێراق- ئێران چۆڵی بکەن و، سیستەمی ژینگەیی و زیندەیی ئەو ناوچانە بەتەواوی گۆڕانکاری بەسەردا بێت[8].

2-1-1. پرۆژەی باشوری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ (گاپ-GAP)

پرۆژەی باشوری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ (**Güneydoğu Anadolu Projesi**- GAP) یەکێکە لە گرنگترین پرۆژەکانی گەشەپێدانی باشوری ئەنادۆڵ، سەرەتاکەی ئەگەڕێتەوە بۆ دوای دامەزراندنی کۆماری تورکیا،

ئامانجەکەشی ئەوکات ساڵی (1930) خۆی لە: خستنەگەڕی وێستگەکانی وەبەرهێنانی ووزەی کارەباو، هەڵبەستنی چەندین بەنداو لەسەر ڕووباری فورات ئەبینیەوە. بەپێی حکومەتە یەکلەدوای یەکەکانی تورکیا، لەهەموو سەردەمەکاندا لێکۆڵینەوەو پلانی وورد دائەنرا. بیرلەوە کرایەوە کە چۆن بتوانن سوود لە ئاوەکانی باشوری ئەنادۆڵ (فورات) وەربگرن، وەك پرۆژەیەکی نیشتمانی و ئابوریی زەبەلاح بیخەنە گەڕ، تا ساڵی (1986) دامەزراوەیەك بۆ کاروباری ئاویی تورکیا دەستبەکاربو، لەسەر ئەم بنەمایەش حکومەتی تورکیا گوێی بۆ پرۆژەکەی ئەم دامەزراوەیە گرت و، ئیدارەیەکی تایبەتیشی بۆ پرۆژەکە بەناوی "بەڕێوەبەرایەتی گەشەپێدانی باشوری ڕۆژهەلاتی ئەنادۆڵ" کردەوە، وەزیرێکیشی لەسەرۆکایەتیەوە بۆ دیاریکرد، بەناوی وەزیری کاروباری باشوری ڕۆژهەلاتی ئەنادۆڵ.

پرۆژەی گاپ، گەورەترین و پڕ بایەخترین پرۆژەیەکە، کە حکومەتی کۆماریی لە تورکیا لەمێژووی خۆیدا تەماحی تێ کردبێت، بەڕێژەی (80٪) پشت ئەبەستێت بە ئاوی فورات،(20٪) یشی لەسەر ئاوی دیجلە ئەبێت. ئەم پرۆژەیە چەندین پارێزگاو ناوچە لە تورکیا ئەگرێتەوە (کە زۆربەیان شارە کوردییەکانن) وەکو : باتمان، دیاربەکر، سرت، لکس، ماردین، غازی عەنتاب، شانلی ئەدەرنە" .. (9,7٪) ی ڕووبەری تورکیا ئەگرێتەوە، (20٪) زەویی کشتوکاڵی تورکیا لەخۆئەگرێت کە ئەکاتە (8,5) ملیۆن هێکتار[9] (**هیکتار**: یەکەی پیوانەکردنی زەوییە لەسیستەمی نێودەوڵەتی دا،هەر (1) هێکتار یەکسانە بە (10000) کم چوارگۆشە،کە بەرانبەرە بە (4) دۆنم زەوی) .

گاپ، دەشتێکی بەرفراوان لە حەوزەی فورات و دیجلە ئەگرێتەوە، لە زووەوە بەم ناوچەیە وتراوە مانگی بە پیت " هلال خصیب" ، بەوە ناسراوە کە لانکەی شارستانیەتە،لێرەوە بەشەریەت و شارستانیەت گوازراوەتەوە بۆ شوێنەکانی تری جیهان .لەهەفتاکانی سەدەی ڕابردووەوە ئەم پرۆژەیە بۆتە پرۆژەیەکی گەورەی ئیقلیمی ئابوریی فرە ڕەهەند، وەکو: کەرتی ئاودێریی و وەبەرهێنانی کارەبا،کشتوکاڵ و پرۆژەی هایدرۆکارەبایی و ژێرخانی ئابوریی پەروەردەیی و تەندروستی و گەشتوگوزاریی ...تاد. هەنوکەش دانانی (22) بەنداوی گەورە لەچوارچێوەی وەبەرهێنانی سەرچاوەکانی ئاو، لەگەڵ (19) ناوەندی هایدرۆکارەبایی هەیە، ئەمەش لەسەر حیسابی ولاتانی ترە. پرۆژەکە تائێستا بڕی (32) ملیار دۆلاری تێچووە، هێزی گشتی لە وەبەرهێنانی ووزە لەم پرۆژەیەدا (7476) مێگاواتە،ئەمەش یانی بەرهەمی ساڵانەی ووزەی تیا ئەگاتە (27) ملیار مێگاوات لە کاتژمێرێکدا.

لەهەناوی خۆیدا ئەم پرۆژەیە دابەشکراوە بۆ (13) پرۆژەی سەرەکی،کە (7) یان لەسەر ڕووباری فوراتە،(6) یان لەسەر دیجلەیە،ڕووبەرەکەیان بەگشتی (6,76) ملیۆن دۆنم زەوییە[10] .

پرۆژەی گاپ، هەتا بلێی بەشداری ئەکات لە خزمەتکردنی ئامانجەکانی زامنکردنی ئارامی کۆمەلاّیەتی و گەشەی ئابوریی و ،کەرتەکانی: گەیاندن، کشتوکاڵ و ئاودێریی، گەشتوگوزار، نیشتەجێ بون، هەلی کار، تەندروستی، پەروەردەو فێرکردن و هەستانەوەی نەتەوایەتی تورکی . دیزاینکردنی پرۆژەکە لە سەردەستی پسپۆڕی ئاودێریی ئیسرائیلی (شارۆن ئالوزوروف) دانراوە . ئەندازیارەکەشی (یوشع کالی) ئیسرائیلیە. پرۆژەکە کاریگەرییەکی زۆر لەسەر کەمکردنی پشکی ئاوی عێراق و سوریا دائەنات، ئاوی فورات (40٪) لەسوریاو (75٪) لە عێراق کەم ئەکات[11]. مەترسیەکی گەورەشە بۆسەر ئاسایشی نەتەوەیی عەرەبی، ئەکرێت ئەمە یەکێکی تر بێت لەکارتەکانی ئیسرائیل بۆ لە قاڵبدانی جیهانی عەرەبی، تا ولاّتانی عەرەبی ناچاربکات پێویستیان پێی بیت و هاوپەیمانی لەگەڵ ببەستن.

2-2. ڕۆڵی فاکتەری ناوخۆیی لە کەمبونەوەی ئاوی عێراق

لەگەڵ ئەوەی لەناوخۆی خۆیدا عێراق خاوەنی (8) دەریاچەیە، ئەوانیش تووشی کەمبونەوەو ووشك بونێکی ترسناك بونەتەوە. هەرە بەناوبانگترینیان "دەریاچەی ڕەزازە" یە، دووەم گەورەترین دەریاچەیە لە عێراقدا، ئەکەوێتە نێوان هەردوو پارێزگای ئەنبارو کەربەلاوە، درێژییەکەی (1800) کیلۆمەتر چوارگۆشەیە، کەچی بە ڕێژەی (90٪) تووشی ووشکبون بوەو، هەرچی گیانەوەرو ماسی ناو دەریاچەکەش هەیە تووشی لەناوچون بونەتەوە[12].

وولاّتی ئاو و ناسراو بە وولاّتی دوو ڕووبار و شارستانییەتی دۆڵی ڕافیدەین تینویەتی. ووشك هەلاّتنێك کە زۆربەی ناوچەکانی عێراق ناناسرێتەوە!. سیاسییەکان و هێزە عێراقییەکان هەریەکەو لە شوێنی خۆیەوە خەریکی مانەوەو پتەوکردنی پێگەی سیاسیی و ماددی و میدیایی خۆیەتی، ئەوەش لەسەرشانی خاك و تاکی عێراقییەکان.!. ئەوەتا "دەریاچەی ساوە" درێژییەکەی (4.47) چوارهەزارو چلوحەوت مەترو پانییەکەی (1.77) هەزارو حەفتاوحەوت مەترە. یەکێکە لەو ناوچە گەشتیارییانەی عێراق کە کەشتیوانی تیاکراوەو، جێگەی ئادگارو یادگارێکی کۆنی عێراقییەکانەو لە ڕووی کەلەپورو فۆلکلۆرەوە چەندین هۆنراوەو چیرۆکی لەسەر هەبوە. ئەمڕۆکە ووشك بوەو زەوییە کشتوکاڵییەکانی دەوروبەرری بێ کەڵك بون و، بون بە بیابانێك و هیچی تر!.

دەریاچەیەك هەزاران ساڵ تەمەنی هەیەو، لە سەدەکانی پێش مێژوو (پێش پەیدابونی نووسین) ەوە هەیە، لە (2021) دا پەیتا-پەیتا چالاکوانانی بواری ژینگە هەواڵی کۆچی دوایی ڕائەگەیەنن، ئەمەش هۆکارەکانی ئەگەڕێتەوە بۆ دەستێوەردانی خراپانەی مرۆڤ لە سروشت و پیشەسازیی و جیۆلۆجی و بەهەڵم بون و کەمی باران و بەهاناوە نە هاتنی حکومەت[13].

ئینجا لە عێراقدا، ووشکەساڵی و فاکتەرە دەرەکییەکان بەتەنها ڕووبارەکانیان نەگرتۆتەوە، بەڵکو پرۆژەکانی ئاوی شیرین و ئاودێریش بەهۆی هەژمونی گروپە توندڕەوەکانی وەکو "داعش" ەوە بە ئامانج گیراون، هەروەکو چۆن داعش چەندین هێڵی بۆڕی گواستنەوەی نەوتیان کردە ئامانج، بەنداوە ئاوییەکانیشی بە ئامانج گرت، بەنداوی فەلوجەیان لە ڕۆژئاوای عێراق لە ساڵی (2014) تێك دا. ئەوەش بوە هۆی ووشك بونی چەندین پرۆژەی کشتوکاڵی و ئاودێری لە ناوچەی سەقلاویە، ئەبو غرێب، رەزوانییە، لەتیفییە و ئەسکەندەری.

بەپێی (ئامارەکانی حکومەتی عێراقی، 2021)، ژمارەی دانیشتوانی عێراق (40) ملیۆن کەسە، ساڵانە پێویستییان بە (71) ملیار م3 ئاوە. لە کاتێکدا ساڵی (2035) ژمارەی دانیشتوانی عێراق ئەبێتە (50) ملیۆن، لەو کاتەدا ئاستی ئاوی عێراق لەسەر زەوی ئەبێتە (51) ملیار م3 ی ساڵانە لە دوای تەواوبونی هەموو پرۆژە بەنداوییەکانی کە دراوسێکانی عێراق لەدەرەوەی سنوری عێراق بینای ئەکەن[14]!. ئەمە کارەساتێکە ووڵاتەکە ئەخاتە بەر مەترسی سڕینەوە.

وەزیری پێشوتری سەرچاوە ئاوییەکانی عێراق" محسن الشمری": ملیارێك دینار بۆ بەگژاچونەوەی بە بیابانبون دیاریکرا لە (2019) بەلاّم دزرا. لە عێراق بڕیارەکان لەدەرەوە دێن بەدەست حکومت نیین: سەرچاوە: شفق نیوز

سێهەم: ئاو لە یاسای گشتی نێودەوڵەتی دا

سەرەتای شارستانییەت لە ئاوەوە بوە. تەنانەت خودا لە قورئاندا ئەفەرموێت " **وجعلنا من الماء كل شيء حي أفلا يؤمنون– سورة الانبياء– 30–** هەموو شتێکی زیندووم لە ئاو دروستکردووە، ئایا باوەڕتان هێناوە ؟.. گرنگی ئاو وای کردووە هەمیشە مرۆڤەکان بەدوایدا گەڕاون و لە کوێ ئاویان دی بێت ئەو شوێنەیان ئاوەدانکردۆتەوە. بۆیە مرۆڤەکان و دواتر دەوڵەتەکان بەردەوام هەوڵی کۆنترۆڵکردنیان داوە. بۆ ئەمەش لەم دواییانەدا دەوڵەتان وەك کارتی سیاسیی و سزادانی ئەوانی تر "ئاو"یان بەکارهێناوە. بۆیە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی یاسای تایبەت بە ئاوی داناوەو، پێناسەی کردووە.

بەکورتی، ئەو ئاوانەی لەناو یەك دەوڵەتدان "ڕووباری نیشتیمانین" (لە ناو دەوڵەتەکەدا هەڵ ئەقوڵێت و کۆتایشی دێت- وەکو ڕووباری تایمز لە بەریتانیاو..) ئەوا مافی دەوڵەتە بە ئارەزووی خۆی سوودی کەشتیوانی و پیشەسازیی و کشتوکاڵ و ئاودێریی لێ ببینێت بۆ خۆی. بەلاّم ئەو ئاوانەی سنوری دوو دەوڵەت یان زیاتر ئەگرنەوە ئەوانە ئاوی نێودەوڵەتیین و ئەبێت هەر وڵاتێك ڕەچاوی دەوڵەتی خوارووی خۆی بکات. کۆنگرەی ڤیەننا- 1815 بۆ یەکەمجار مافی کەشتیوانی بە سەرجەم وولاّتان دا. دواتریش یاساکان قۆناخی دیکەیان بڕی، تاگەیشتە ئەوەی کە نەتەوە یەککگرتوەکان ساڵی (1997) یاسای ئاوی نێودەوڵەتی بۆ دیجلەو فورات دەرکرد کە پێویستە تورکیا پێوەی پابەند بێت. لەم یاسایەدا ولاّتان ئەبێت ڕەچاوی بنەمای دادگەری بکەن و زیان بە دراوسێکانیان نەگەیەنن. عێراق و تورکیا ئەگەرچی لە ساڵی (1947) ڕێککەوتنامەیەکیان سەبارەت بە ئاوەکانی دیجلەو فورات واژۆکرد کە کەسیان بۆی نەبێت زیان بە ئەویدی بگەیەنێت. دواتریش دەیان دانیشتن و ڕێککەوتنی دیکەی دوو لایەنەو نێودەوڵەتی کراوە بەلاّم بێ ئەنجام بون.

ئەم گرفتانە لە پێش دا بە پێی گفتوگۆی نێوان دوو ولاّتی پەیوەندیدار میکانیزمی بۆ ئەدۆزرێتەوە، ئەگەر نەگەشتنە ڕێککەوتن پەنا بۆ نێوبژیوان – تحكيم الدولي (Arbitration Organizations) ئەبرێت، پاشان لە ڕێکخراوە هەرێمییە – نادەوڵەتییەکان وەکو کۆمکاری عەرەبی سکالاّ ئەکرێت، لەپاشاندا گرفتەکە لە نەتەوەیەکگرتوەکان ئەخرێتە ڕوو بۆ سزادانی لایەنی دەستدرێژی کار.

چوارەم: ڕۆڵی خراپەکارانەی مرۆڤ لە وێرانکردنی زەوی دا

گوێ نەدانی مرۆڤ و وڵاتان بە ژینگەو پرسە گەردوونییەکان لە پێناو تەماح و چاوچنۆکی خۆیاندا، گەشەکردنی پیشەسازیی و سەرمایەداریی و دەستوەردانی سەرمایەو بانکە گەورەکان لە هەموو پنتێکی ئەم جیهانە، هەروەها هەڵپە-هەڵپی کۆمپانیاکان بۆ بەرهەمهێنانی زیاتر و کەڵەگەکردنی سەرمایەی زیاتر "بۆ چینێکی دیاریکراو"، ئەمانە هەموو پێکەوە، گرفتی کونبونی ئۆزۆن و پیسبونی بەرگە هەواو تێکچونی کەش و کەم ئاویی بەدوای خۆیدا هێناوە. بێ ئەوەی ئەم کۆمپانیایانە لە وڵاتانی دواکەوتودا هیچ باجێکی وەها بدەن و ڕەچاوی ژینگە بکەن شاخ و دۆڵ و زەوی و ئاسمانیان بەخۆڕایی پێ بەخشراوە. ئیمڕۆکە "**بە بیابانبون-Desertification** " کێشەیەکی جیهانییە، زۆربەی وولاّتانی جیهان بەدەستییەوە ئەناڵێنن، کەمبونەوەی ئاو و شێداری وا ئەکات چینی سەرەوەی زەوی لە خاك و خۆڵ داماڵرێت، ئەوەش ڕاستەوخۆ هۆکاری نەمانی ڕووەك و درەخت و باڵندەو کێوی وجۆرەها زیندەوەری ترە، دواتریش ئەم ڕووبەرە زەوییانە بۆ کشتوکاڵ و ژیان بەکەڵك نایەن، ئیتر لێرەوە نرخی خۆراکی جیهانی بەرزئەبێتەوەو، ڕێژەی هەژاری زیاد ئەکات.

هەموو سەرچاوە زانستییەکان و، لوتکە جیهانییەکانی ساڵانە لە لایەن وڵاتانی پێشکەوتوەوە ئەبەسترێن، گەیشتون بەو ڕاستییەی کە زۆربونی چالاکی و دەستێوەردان و جوولەی مرۆڤ بوەتە هۆی بەرزبونەوەی ئاستی دوانۆکسیدی کاربۆن (CO_2)، ئەوەش بوەتە هۆی بەرزبونەوەی پلەکانی گەرماو توانەوەی بەستەڵەکی جەمسەرەکانی زەوی و تێکچونی وەرزەکان و کەشوهەوا. ئەم گۆڕانی کەشوهەوایەش ئەبێتە هۆی گۆڕان لە سیستەمی ژینگەیی-Ecosystem و هەمەجۆریی ژیان-Biodiversity لەسەر زەوی:

بەلاّم!. جیهان هەمیشە سەرقاڵی جەنگ و ململانێ و خۆپڕچەککردنن، نەك ئاوەدانکردنەوەی سروشت و ڕووانین بۆ بەختەوەری و سەلامەتی مرۆڤ!. ئەوکاتەی ئەمریکا (78) ملیار دۆلاری بۆ جەنگی عێراق -2003- سەرفکرد. بە کەمتر لەو پارەیە، ئەتوانرا زامنی ئاوی شیرین بۆ هەموو تاکێکی گۆی زەوی بکەین، تەندروستی و خوێندن و خزمەتگوزاری باشیان پێشکەش بکەین ". تەنها ئەمریکا لە نێوان ساڵانی (2016 بۆ 2020) دا چەکی بە (97) وڵات و نەتەوەی جیاوازی دونیا فرۆشتوە. بە پێی " پەیمانگەی ستۆکهۆڵمی نێودەوڵەتی بۆ لێکۆڵینەوەی ئاشتی" لە ساڵی (2015 ەوە هەتا 2020) هەموو ساڵێك سعودیە بایی (10.7) دە ملیارو حەوتسەت ملیۆن دۆلار چەکی لە ئەمریکا کڕیوە، لەماوەی ئەو پێنج ساڵەدا ئەمریکا بایی (64.7) ملیار دۆلار چەکی بە سعودییە فرۆشتوە. تا وای لێهات لێکۆڵەرێکی وەك بروج رایدل "Bruce Riedel " لە (4ی شوباتی

2021) له پەیمانگەی برۆکینز بابەتێك بلاۆبکاتەوە بەناونیشانی " ئیتر کاتیەتی ئەمریکا فرۆشتنی چەك بە سعودییە بوەستێنێت!". [15] . چونکە هەموو ئەو چەکانە لە شەڕی حوسییەکان و کوشتنی ملیۆنەها یەمەنی دا بەکارئەهێنێت، کە سەدان جار کارەساتی مرۆیی جۆراوجۆری لێکەوتۆتەوە.

پێنجەم: نادیاری ئایندەی ئاو لە کوردوستان!

کوردیش بەشێك بوە لە جەستەی مێژوو و شارستانییەت، ڕواندنی گەنم و جۆ وەك کشتوکاڵ لە گوندی "چەرموو" سەریهەڵداوە لە کوردستان. (ئاو) یش بەشێکە لە ڕەگەزو ناسنامەی کوردوستان، لە شیعرو ئەدەبیاتی کلاسیکی کوردیدا "فەقێ تەیران" و "ئەحمەدی خانی" باسی ئاویان تێکەڵ بە ئەدەبیات کردووە ." گۆران" ی شاعیر دیمەنی جوانی کوردوستان و ئاوی قەڵبەزەی تێکەڵ بە هەڵبەستەکانی کردووە..کوردوستان خاوەنی سامانێکی ئاویی بێشومارە، کە بەرەو سست بون ئەچێت.

بۆیە کێشەی ئاو، تەنها لەناوەڕاست و خواروی عێراقدا کورت ناکرێتەوە.. ساڵی (2008) حکومەتی هەرێمی کوردوستان "ووشکە ساڵی " ڕاگەیاند، بۆ ڕووبەڕووبونەوەی ئەو قەیرانەش (120) ملیۆن دۆلاری سەرفکرد، نەك هەر قەیرانەکەی چارەسەر نەکرد، بەڵکو بەپێی ڕاپۆرتی دیوانی چاودێری سولەیمانی (هەموو مودیرناحیەو قایمقامەکان) لەگەندەڵی پارەی ووشکە ساڵییەوە گلاون، تەنها پارێزگاری ئەوسای سولەیمانی (5) ملیار دیناری ووشکەساڵی لووشدا " بەپێی ڕاپۆرتی دیوانی چاودێریی دارایی-2009".!. کەمبونەوەی ئاوی خواردنەوە، کەمی باران، نەبونی عەلەف بۆ ئاژەلاَن، ووشکبونی چەم و کانیاوەکان، نەمانی باڵندەو ئاژەڵە کێوییەکان، دابەزینی ئاستی ئاویی ڕووبارو دەریاچەکان. هەروەها کەمبونەوەی ئاوی ژێر زەوی، لەهەرە گرفتە قووڵەکانی ئێستاو ئایندەی کوردوستانن ..ئێستا لەشارەکانی کوردوستان، لە ڤیەللاو باخەکانی دەرەوەی شار لە (100) مەترەوە بۆ (250) مەتر بیری ئیرتوازی لێ ئەدەن، ناگاتە ئاو و هەرەسیش دێنێت ؟!.

لە هاوینی (2021) دا بە بەراورد بە (2020) ئاستی ئاوی دەریاچەی دوکان (8) هەشت مەتر دابەزیوە. بە پێی بەڕێوەبەرایەتی گشتی ئاوو ئاوەڕۆی هەرێمی کوردستان لە تەواوی کوردستاندا ئاستی ئاو کەمی کردووە، بۆ چارەسەرکردنی ئەم گرفتی کەمئاوییەش حکومەتی هەرێم بڕی (2.5) دوو ملیارونیو دیناری دابینکردووە. ئەگرا حکومەت سیاسەتێکی ئاویی باشتری هەبێت ئەو گوژمە پارانەی بۆ ڕووبەڕووبونەوەی ئەو کێشەکان خەرجی ئەکات بۆ بیناکردنی سیاسەتێکی ئاویی و کشتوکاڵی بەهێز تەرخانی بکات. ئەو بڕە ئاوەی هەرێمی کوردستان

بەبەراورد بە ژمارەی دانیشتوانەکەی و نەبونی سێکتەری کشتوکاڵی و پیشەسازیی گەورە سەرفی ئەکات ئێجگار زۆرە. ڕۆژانە لە هەرێمی کوردستان لە ڕێگەی (91) پرۆژە و (5710) بیرەوە نزیکەی (2) دوو ملیۆن م3 ئاو دابەش ئەکرێت[16].

دواجار گەلی کورد، بە بێ گازی سروشتی، بە بێ نەوت، ئەتوانێت بژی. بەلاّم بە بێ ئاو ناتوانێت بەردەوام بێت و بەرانبەرەکانی و دراوسێکانی هاریکاریی ناکەن.

ڕاسپاردەکان

ئەم پەیپەرە ئەکادیمییە لەگەڵ خۆیدا، چەند خاڵێکی وەك میکانیزمی چارەسەریی یاداشت کردووە، کە ئەمانەن:

یەك: لەیەکەم هەنگاودا لەسەر ئاستی عێراق، هەرێمی کوردستان، حیزبە سیاسییەکان، پلاتفۆڕمێك ساز بکرێت بۆ پرسی ئاو و ڕەهەندەکانی و مەترسییەکانی و چارەسەرییەکانی دیاری بکرێت.

دوو: گرتنە بەری سیاسەتێکی مۆدێرن بۆ بەڕێوەبردنی ئاو. ئیتر کاتیەتی کەرتی ئاو لە عێراقدا بە پێی ستراتیژێك مۆبیلیزە بکرێت.

سێ: نەوەی نوێ لە عێراق دا فشار دروست بکات تاوەکو دەستەلاّتداران ئاوی عێراق و نەوەکانی ئایندە نەکەن بە قوربانی پەیوەندیی کەسیی و تایبەتییەکانیان لەگەڵ تورکیا و ئێران. عێراق زیاد لە کارتێکی بەدەستەوەیە لە بەرانبەر تورکیا بەکاریبهێنێت بۆ ئەوەی ڕووبارەکان ووشك نەبن.

چوار: لە عێراقدا، پێشوتر ڕێکخراوە جیهانییەکان پارەیەکی زۆریان داوە بە کەسانێك گوایە ئیش لە بواری ئاو و ژینگەدا ئەکەن، کەچی ئەوانە بەشێك بون لە گەندەڵی و سپی کردنەوەی پارەو، حکومەتی عێراقیش ئەیانناسێت، سزای توند بدرێن. هەروەها پارەی دیکە بۆ ئەم پرسانە تەرخانکراون و دیارنەماون. لێرەوە پرسی ئاو پرسی هەموو کەسێکە، هەموو کەسێك هۆشیار بکرێتەوە لە هەموو ڕێگەیەکەوە کە ئاو بە فیڕۆ نەدات. ئەمە ببێتە ستراتیجی سەدان ناوەندی فێرکردنی پەروەردەیی و کارکردنی میدیاو ناوەندە ئاینییەکان و...تادوایی بۆ ڕوونکردنەوە.

پێنج: بەکارهێنانی ئاو و کارەبا لە عێراقدا بکرێتە سیستەم وەکو ولاّتانی ئەوروپا، تا زێدەڕۆیی پێوە نەکرێت و، حکومەت لێپێچینەوە لە سەرپێچیکاران بکات.

شەشەم: وەك هەنگاوێك بۆ بەرگرتن لەو کارەساتە ژینگەییانەی بەڕێوەن، بە دەیان ملیۆن تۆوی ڕووەکی و نەمام و سەوزایی لەو ناوچانە بچێندرێن بۆ بەگژاچونەوەی بە بیابانبونی وولاٌتەکە. بەدوای ئەو شێوازە لە ناشتن و لە ڕووەکدا بگەڕێن کە توانای بەرگەگرتنی کارەساتی هەیە.

سەرئەنجام

بە پێی ئەم باسەمان بێت، چوار فاکتەری سەرەکی هۆکاری کەمبونەوەی ئاون لە عێراق، یەکەمیان، ولاٌتانی دراوسێ (تورکیاو ئێران) ئاوی عێراق وکوردستان ئەگرنەوەو بەشێکن لە ووشك بونی. دووەم، کەمی ئاستی بارانبارین بەهۆی گۆڕانی کەشوهەواو بەرزبونەوەی پلەکانی گەرماو پاشان بە هەڵم بونی ئاوە خەزنکراوەکان. سێهەم، بەهۆی شەڕو توندتیژییەکانەوە بە تایبەت داعش بەنداو و خەزێنەکانی ئاوی تەقاندۆتەوە. چوارەم، فاکتەری حکومەتی عێراق خۆیەتی کە سیاسەتێکی مۆدێرنی بەرانبەر ئاسایشی ئاو نییە. لەم میانەشدا خەڵکی عێراق دەست بە ئاوەوە ناگرن و زێدەڕۆیی بەرانبەر ئەکەن.

لە کۆتاییدا، ئەگەر نەوت و غاز وەك سەرچاوەی ووزەی پێویست گرنگ بن بۆ کارگەو کارخانە پیشەسازییەکانی دونیاو جوڵەی ئۆتۆمبیل و فڕۆکەو کەشتییەکان لە لە دونیادا. ئەوا "ئاو" بەشێکە لەو ووزەیەی لەئەگەری نەبونی دا خودی ژیان و گێتی لە جوولە ئەوەستێت. مرۆڤ بۆخۆی لە ئاو دروست بوە، زەوی و شارستانییەت و سەرچاوەی گرنگی "بوون" بریتییە لە ئاو...بە کەمبونەوەی ئاوی عێراق و مەترسیدار دەرکەوتنی هۆڕەکانی باشوری عێراق و تێکچونی ژینگەکە و، بە بیابانبون، تەنها مرۆڤەکان ناکەونە بەر مەترسیی هەژاریی، تەنها نەبونی کشتوکاڵ و ئاودێریی لێکەوتەکەی نییە، بگرە تەواوی زیندەوەران و سیستەمی ئیکۆلۆجی ناوچەکە تێك ئەچێت کە بەهەزاران ساڵ و لە پرۆسەی جیۆلۆجی دا دروستبون. هەروەها مێژوو و شارستانییەتی عێراق و یادگاریی و ئەدەبیاتی ولاٌتەکەش ئەکەوێتە بەردەم سڕینەوەیەکی یەکجارەکی.

*بەهرۆز جەعفەر/ دکتۆرا لە پەیوەندییە ئابورییە نێودەوڵەتییەکان- دامەزرێنەرو سەرۆکی پەیمانگەی مێدیتریانە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی-MIRS

بیبلۆگرافیا:

(1). Sköld, M (2020). 5 reasons why the climate crisis is a water crisis. SIWI.

(2). UNICEF (2021): One in five children globally does not have enough water to meet their everyday needs. See here:

https://www.unicef.org/press-releases/one-five-children-globally-does-not-have-enough-water-meet-their-everyday-needs#:~:text=NEW%20YORK%2C%2018%20March%202021,to%20meet%20their%20everyday%20needs.

(3). C. Zeman, M. Rich & J. Rose (2006). World water resources: Trends, challenges, and solutions. Springer. 239 WRC. University of Northern Lowa. P333-334.

(4). Wessels. j (2009)Water Crisis in the Middle East: An Opportunity for New Forms of Water Governance and Peace. The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. P: 131.

(5). Chathamhouse (2020) Same Old Politics Will Not Solve Iraq Water Crisis. See here:

https://www.chathamhouse.org/2020/04/same-old-politics-will-not-solve-iraq-water-crisis

(6). مركز الجزيرة للدراسات (٢٠١٨) مخاطر الأزمة المائية في العراق: الأسباب وسبل المعالجة

(7). العربي الجديد (٢٠٢١) العراق: تركيا خفضت منسوب نهري دجلة والفرات إلى النصف وإيران قطعت روافد مهمة.

(8). العربي الجديد (٢٠١٥) الأمن المائي العربي[1/ 6]..إيران وداعش يدمران مياه العراق... بغداد- الامير العبيدي.

(9) سري الدين، عايدة العلي (1997) "العرب والفرات بين الاسرائيل و تركيا "، دار الآفاق الجديدة، بيروت، ص 197 - 198.

(10). UNVER, O. H., 1997. Southeastern Anatolian Project (GAP): Water Resources Development, Vol. 13 (NO.4)

(11). يسري عبدالرؤف يوسف الغول (2011) ، أثر صعود حزب العدالة والتنمية التركي على العلاقات التركية- الاسرائيلية، جامعة الازهر- الغزة . ص 45-49.

(12) الجزيرة (٢٠١٩) بحيرة شهيرة في العراق تموت عطشا. انظر هنا:

https://www.aljazeera.net › news › ال...

(13). العربي الجديد (٢٠٢١) بحيرة ساوة... عراقيون ينعون جزءاً من تاريخهم، بغداد- كرم سعدي.

(14). العربي الجديد (٢٠٢١) سدود تركيا وإيران تجفف دجلة والفرات في العراق، بغداد- براء الشمري

(15). Bruce Riedel (2021) It's time to stop US arms sales to Saudi Arabia. Brookings Institute. See here:

https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/02/04/its-time-to-stop-us-arms-sales-to-saudi-arabia/

(16). رووداو (2021). ئاستی ئاوی دووکان هەشت مەتر دابەزیوە.
https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/2905202114